

Rukopisy z Nag Hammádí v češtině

Vojtěch Kaše, FF MU, Ústav religionistiky

V poslední dekádě dostává český čtenář postupně do rukou základní pramennou literaturu ke studiu náboženského kontextu pozdní antiky v době vznikajícího křesťanství. Vděk za to patří především Centru biblických studií Akademie věd České republiky a Univerzity Karlovy (dále jen CBS), které postupně rozšiřuje ediční řadu Knihovny rané křesťanské literatury.¹

Tuto řadu otevřel v roce 2001 první díl novozákonních apokryfů vydaný nakladatelstvím Vyšehrad (další díly vyšly v letech 2003 a 2007 tamtéž).² V roce 2007 následovalo hebrejsko-české vydání *Rukopisů od mrtvého moře* v nakladatelství OIKOYMENH.

Nejnovějším vydavatelským počinem zmiňované edice jsou zde recenzované první dva svazky *Rukopisů z Nag Hammádí* (dále jen RNH I a II) z let 2008 a 2009, přičemž vydání dalšího se očekává v příštím roce. Rukopisy z Nag Hammádí jsou klíčovým pramenem pro studium gnóze – jednoho z nejlivnějších duchovních hnutí pozdní antiky, (Pokorný 1986: 12). Před objevením rukopisů v roce 1945 a jejich postupným vydáním v následujících desetiletích, které není doposud uzavřeno,³ bylo bádání o gnózi určováno především informacemi pocházejícími z ortodoxní křesťanské hereziologické literatury. Co se týče pramenů, tato rozsáhlá literatura v sobě zahrnuje i celou řadu přímých citací z gnostických spisů, které však celkově nepřesahují 50 tiskových stran (Rudolph 2010: 32). Význam rukopisů z Nag Hammádí vynikne, když si uvědomíme, že máme co dočinení s více než 1150 stranami textu (Rudolph 2010: 50). První dva svazky v češtině proto představují pouze první ovoce dále probíhající vydavatelské práce.

Není jisté náhodou, že ve stejné době, kdy rukopisy vycházejí, dostává český čtenář do rukou i základní příručku pro práci s nimi, v podobě překladu dnes již klasického díla Kurta Rudolpha *Gnóze. Podstata a dějiny náboženského směru pozdní antiky*, vydaného v roce 2010 taktéž nakladatelstvím Vyšehrad. Rukopisy z Nag Hammádí stojí v centru Rudolphovy pozornosti; jejich význam pro studium gnóze shrnuje do osmi bodů: 1) umožňují bádání v podstatě nezávislé na tendenčních zprávách hereziologů; 2) reprezentují nečekanou pluralitu gnostických směrů; 3) ukazují jak na vzájemné propojení gnóze a křesťanství, tak na jejich nezávislost; 4) dosvědčují význam gnóze pro nitrokřesťanskou teologickou spekulaci; 5) dokládají podíl židovských tradic a představ na vytvoření gnóze; 6) umožňují spolehlivěji odpovědět na význam řecké filosofie při formování gnóze; 7) poskytují indicie k vyřešení problému postavy gnostického spasitele a jeho vztahu ke spasiteli křesťanskému; 8) sice nenabízejí dostatek látky k dalšímu studiu důležitých sociologických otázek skladby a struktury gnostických obcí, nicméně pomáhají nahlédnout tyto otázky v nových perspektivách.

¹ Viz <http://www.etf.cuni.cz/cbs/index2.html>.

² K tomu viz Papoušek 2007: 283–286.

³ „Budiž řečeno jen tolik: průběh vydávání spisů z Nag Hammádí se stále ještě píše i více než 60 let po jejich nález“ (RNH II: 17).

Právě tento poslední bod je pro religionistiku klíčový a také lze prohlásit, že současný stav bádání, který je prezentován v úvodních studiích obou svazků českého vydání rukopisů, ukazuje, že více než třicet let od 1. vydání Rudolphovy knihy mají tyto perspektivy před sebou celkem jistou budoucnost. Jak již bylo naznačeno, české vydání nepřináší pouze překlady, ale též studie uvádějící do celkové problematiky, úvodní statě a komentáře k jednotlivým spisům od předních českých odborníků.

Úvodní studii k prvnímu svazku napsali společně Wolf B. Oerter a Petr Pokorný. O Oerterově erudici svědčí již jeho působení v pozici asistenta Kurta Rudolpha na univerzitě v Lipsku v 70. letech a jeho současné působení v Českém egyptologickém ústavu a funkce vedoucího Koptologické pracovní skupiny při CBS. Petra Pokorného, ředitele CBS, autora řady monografií z oblasti novozákonní bibliistiky, kontextu helénistického světa a také gnóze, patrně netřeba představovat.

V této studii se Oerter s Pokorným krom jiného zabývají potenciálním významem egyptského objevu pro příslušné disciplíny: „Z hlediska nábožensko-dějinného bádání i z hlediska teologického je úkolem zásadního významu srovnání dvou existenciálních poloh a dvou myšlenkových konceptů reprezentovaných gnózí na jedné straně a křesťanstvím na druhé straně. Objev textů z Nag Hammádí poskytl dostatek pramenů gnostického myšlení a tím i materiál k odpovědné komparaci“ (RNH I: 30–31). Některé proudy současné religionistiky jsou ke komparacím spíše zdrženlivé. Přinejmenším však v tomto případě, kdy jde o proudy vznikající v přímém kontaktu v témže kontextu, k nim je možné přistupovat s očekáváním přínosných závěrů.

Co se týče vývodů směrem k sociologické interpretaci, jsou autoři zdrženliví. Poskytují pro ni ale velmi cenná vodítka v podobě důkladných filologických rozborů. V obou svazcích se Oerter věnuje jazykovému podání jednotlivých spisů. Kodexy jsou psané v několika typech hornoegyptských dialektů koptštiny, původním jazykem spisů byla podle všeho řečtina. Rukopisy z Nag Hammádí z ní nejsou přímým překladem, ale spíše dalším vnitrokoptským převedením. V případě kodexu II, z něhož nejvýznamnější spisy tvoří obsah prvního svazku českého překladu, lze usuzovat na „překlad“ z lykopského dialektu do sáhidštiny. Při vysvětlování tohoto převodu vznikají velmi zajímavé otázky: „Zda měly být tyto texty svou sáhidskou neutralizací zpřístupněny širšímu okruhu čtenářů nebo posluchačů, nebo zda jim sáhidštinou pěstovanou ve vysokých církevních kruzích měla být propůjčena vyšší prestiž, či zda měly být zbaveny kacířské pověsti, kterou jim dával kacířský (lykopský) dialekt – k tomu se lze těžko vyjádřit“ (RNH I: 58).

Přes obtížnost těchto otázek, které ukazují na vnitřní proměny hnutí, v nichž byly texty užívány, se zdá být velmi přínosné tyto texty studovat právě s vědomím této roviny problému a nepouštět se do dalekosáhlých interpretací doslova bez důkladné znalosti „písařské ruky“. Bez tohoto „odrazového můstku“ je jakákoli historicko-sociologická interpretace přinejmenším vágní. Jinými slovy: zodpovědná religionistická práce s rukopisy z Nag Hammádí bezpodmínečně vyžaduje poctivou filologickou práci v oblasti koptštiny, ale i zdrojové řečtiny. Podobně vyžaduje pozornost např. již knižní vazba a podoba jednotlivých kodexů, kterou Oerter v obou svazcích důkladně popisuje (RNH I: 51–54; RNH II: 18–29).

Co se týče formálních charakteristik českého překladu, lze vyzdvihnout několik aspektů. Četbu důležitých koptských výrazů, které bývají uváděny v poznámce pod čarou, čtenáři neznalému koptštiny umožňuje v obou svazcích uvedená tabulka koptské abecedy (RNH I: 59; RNH II: 36). Závěr obou svazků pak obsahuje další studijní pomůcky: především jde o přehlednou tabulku jednotlivých spisů (RNH I: 300–301; RNH II: 149–150), kterou následuje seznam zkratk a bibliografie. Svazky pak uzavírá strukturovaný rejstřík.

Jak již bylo zmíněno, první svazek obsahuje překlady spisů z 2. kodexu opatřené úvody, poznámkami a komentáři. Konkrétně se jedná o spisy *Tomášovo evangelium*, *Filipovo evangelium*, *Podstata archontů*, *O původu světa*, *Výklad o duši a Tomášova kniha*. Druhý svazek je zhruba o polovinu tenčí a obsahuje spisy z kodexu VI a IX. Z kodexu VI jde o spisy *Hrom: Dokonalá mysl* a *Porozumění naší velké moci*, z kodexu IX pak o spisy *Melchisedek*, *Nórea* a *Svědectví pravdy*. Zatímco některé spisy prvního svazku byly již v češtině publikovány (*Tomášovo evangelium*, *Filipovo evangelium*), druhý svazek se honosí výlučně prvopřeklady.

Určité potíže při studiu působí jistá formální a obsahová nejednotnost v úvodech, komentářích a poznámkách. Zatímco např. již několikrát vydané *Tomášovo evangelium* je opatřeno znovu rozšířeným komentářem od Petra Pokorného, jiné spisy tento komentář postrádají a autoři překladu se spokojují se stručným vylíčením obsahu a formální charakteristikou spisu bez dalších vývodů (viz např. *Výklad o duši*, RNH I: 269–283).

Co je tedy vlastním obsahem těchto spisů? Na jedné straně jsou zde spisy spjaté ve velmi výrazné míře s křesťanstvím, které mají zásadní význam i pro bádání o něm. To je v první řadě případ gnostického *Tomášova evangelia*: „I když se ukazuje, že jeho nejstarší vrstva nepřináší zásadně nové poznatky o Ježíšově učení a že interpretace Ježíšových slov v něm není autentičtější ani starší nežli to, co lze vyčíst z kanonických (biblických) evangelií, je zřejmé, že se setkáváme s textem, který je v některých svých vrstvách na biblických evangeliích nezávislý. Význam této sbírky Ježíšových výroků pro poznání nejranějších dějin církve, pro dokreslení Ježíšova učení a vlivu i pro poznání raných křesťanských literárních žánrů je značný“ (RNH I: 67). V případě ještě silněji gnózi prostoupeného *Filipova evangelia* jde o jinou situaci: „Na rozdíl od *Tomášova evangelia* nelze u *evangelia Filipova* doložit, že by některá jeho část byla třeba jen zprostředkovaně odvozena z nějaké tradice, která se vztahovala k Ježíši z Nazareta“ (RNH I: 186).

Další významnou skupinu tvoří texty zásadním způsobem reintrepretující biblický mýtus o stvoření světa: *O původu světa* a *Podstata archontů*. Např. podání o jedení z rajskeho Stromu poznání zde vypadá následovně:

Duchovní (žena) však přišla [jako] had-učitel, a ten [je] poučil slovy: „Co vám to [pověděl]? „Z každého stromu [v ráji] můžeš jíst, ale ze [stromu] poznání zlého a dobrého nejješ?“ Tělesná žena odpověděla: „Řekl nejen ‚nejješ‘, ale taky ‚ani se nedotýkej, neboť v ten den, kdy z něj pojíte, zemřete.“ (...) Potom byla z hada vzata učitelka a nechala jej samotného, bytost pozemskou. A tělesná žena vzala ze stromu a jedla; dala také svému muži, (který byl) s ní. Duševní bytosti se najedly a jejich špatnost se jim zjevila v jejich nevědomosti. Uvědomili si, že jsou nazí, bez prvku duchovního. (...) Tehdy přišel velký archón a řekl: „Kde jsi, Adame?“ Nevěděl totiž, co se stalo“ (RNH I: 220–221).

Vedle těchto pramenů lze v některých spisech rozpoznat velmi silné platonizující tendence. Tak je tomu např. ve spise *Výklad o duši*, kde je současně hojně citován gnostiky oblíbený Pavel z Tarsu. Zásadním momentem učení je v tomto kontextu odvrát od pozemského těla.

Jinou povahu mají pak spisy z druhého svazku: Např. hymnický spis *Hrom: dokonalá mysl* lze srovnávat s židovskou sapienciální literaturou (RNH II: 41); jeho obsahem je sebedeskripce ženské božské bytosti jménem Hrom. Kosmogonie a celá historie světa je pak shrnuta v krátkém spisku *Porozumění naší velké moci* (RNH II: 68–73). Zbývající tři spisy druhého svazku pocházející z devátého kodexu asi čtenáře nejspíš příliš neuspokojí: „poměrně dobře zachováno je jen 22 stran z původních 74, tedy ani ne polovina stran. Většina stran (str. 1–26 a pak str. 49–74) se dochovala jen ve fragmentární podobě“ (RNH II: 21). Tím jsou zasaženy především dva spisy nacházející se na krajích kodexu: *Melchisedek* a *Svědectví pravdy*. V prvním případě se jedná v podstatě o apokalypsu, založenou na novozákonním listu *Židům*. Bohatost zde rozvedené mytologie opravňuje k domněnce, „že traktát *Melchisedek* vznikl v nějaké sektě melchisedekovců, podobné té, o níž píše Eppifanios, která ještě navíc propadla gnostickému učení (avšak nikoliv v otázce christologie)“ (RNH II: 85). V podobně špatném stavu se dochoval polemický traktát homiletického charakteru s názvem *Svědectví pravdy*, jehož hlavním motivem je radikální enkratismus a vymezení se vůči židovské tradici (RNH II: 120–123). Bohužel v tomto případě se nedochoval ani závěr.

Bylo by možné texty projít podrobněji a pokusit se je zařadit k jednotlivým gnostickým proudům, o což se překladatelé někdy pokoušejí. Bohužel obsahové rysy jednotlivých spisů svědčí spíše o jejich původu a případně postupných redakcích než o jejich konečném užívání, které vyústilo v jejich ukrytí. K popisu této závěrečné fáze tak může dopomoci nejen znalost myticko-spekulativního obsahu jednotlivých spisů, ale také již zmiňovaný jazykový rozbor užitých dialektů a konkrétní písarské ruky. Úvody Wolfa B. Oertera by měly být ve spojení s obsahovými analýzami jednotlivých spisů od překladatelů (na prvním místě je třeba zmínit Zuzanu Vítkovou) kvalitním vodítkem pro takové studium. S optimistickým očekáváním se můžeme již nyní těšit, co nového a podnětného přinese českému čtenáři na příští rok plánovaný třetí svazek.

Seznam použité literatury

- Oerter, W. B. – Pokorný P. 2008. *Rukopisy z Nag Hammádí I*. Praha: Vyšehrad.
 Oerter, W. B. – Vítková Z. 2009. *Rukopisy z Nag Hammádí II*. Praha: Vyšehrad.
 Rudolph, K. 2010. *Gnóze: Podstata a dějiny náboženského směru pozdní antiky*. Praha: Vyšehrad.
 Dus, J. A. – Pokorný, P. 2001. *Novozákonní apokryfy I, Neznámá evangelia*. Praha: Vyšehrad.
 Dus, J. A. 2003. *Novozákonní apokryfy II, Příběhy apoštolů*. Praha: Vyšehrad.
 Dus, J. A. 2007. *Novozákonní apokryfy III, Proroctví a apokalypsy*. Praha: Vyšehrad.
 Segert, S. – Řehák, R. – Bažantová, Š. 2007. *Rukopisy od Mrtvého moře: Hebrejsko-česky*. Praha: OIKOYMENH.
 Pokorný, P. 1986. *Píseň o perle: Tajné knihy starověkých gnostiků*. Praha: Vyšehrad.
 Papoušek, D. 2007. „Český překlad novozákonních apokryfů.“ *Religio* XV/2, 283–286.